

ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПІСЕНЬ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ

Павленко І. Історичні пісні Запорозжя: регіональні особливості та шляхи розвитку. – Запоріжжя: “Тандем – У”, 2002. – 207 с.

Поява ґрунтового фольклористичного дослідження – подія досить рідкісна в українському книговидаванні. Монографія Ірини Павленко, відомої фольклористки із Запоріжжя – саме така подія. Об’єкт дослідження – історична пісенність Запорозжя від найперших її фіксацій (XVI–XVII ст.) до сучасного стану (записи 90-х років XX ст.).

Сьогодні учені все частіше говорять про важливість регіональних досліджень традиційної культури у зв’язку із різноманітними історичними процесами та подіями, генетичною спорідненістю із усією традиційною культурою України, необхідністю встановлення орієнтовних ізоляцій культурних регіонів. Такі дослідження особливо важливі у наш час, оскільки міграційні процеси та вплив засобів масової інформації, поряд із рядом інших причин, сприяють поступовій втраті регіональних рис культури, уніфікації фольклору різних етнічних регіонів України. У цьому, насамперед, актуальність рецензованої книги.

Структуру монографії складають вступ, чотири розділи, висновки, примітки, зміст. У вступі пояснюється актуальність роботи, означений її об’єкт, перелічені відомі збирачі і дослідники історичної пісенності Нижнього Подніпров’я. У розділах аналізуються особливості поезики, розвитку та поширення історичної пісенності Запорозжя, йдеться про вплив історичних та соціальних чинників на пісенний фольклор, висвітлюється еволюція регіональної пісенності та її сучасний стан. Виклад матеріалу поданий за хронологічним принципом. Так, у другому розділі описано історичну пісенність Запорозжя XVI–XVIII століття; у третьому – пісні післякозацької доби (про зруйнування Січі); в четвертому – сучасний стан історичної пісенності (нова дійсність і функціонування фольклору). У першому розділі автор висвітлює історію збирання та видання історичних пісень Нижньої Наддніпряни; особливості їх поширення; гендерний аспект функціонування (розділ “Специфічні риси поезики пісень чоловічої спільноти”).

Таке структурування матеріалу логічне і особливих зауважень не викликає. Тут, очевидно, слід було ретельніше продумати назви розділів. Так, назва першого розділу “Специфічні риси історичної пісенності Нижньої Наддніпряни” підходить до кожного із чотирьох наступних, де подано історичні пісні різних епох. Доцільнішою була б назва “Історія вивчення та жанрова характеристика історичної пісенності Нижньої Наддніпряни”. Викликає застереження й назва другого розділу – “Історичні пісні Запорозжя”, яка, по суті, дублює загальну назву.

У Висновках (с. 161–164) зроблено підсумок дослідження, який стверджує основні положення монографії, фіксуючи найхарактерніші риси історичної пісенності Запорозжя у різні історичні епохи.

Примітки – це, по суті, список використаної літератури, поданий у порядку покликання за текстом дослідження. Шкода, що немає звичного переліку літератури, який наочніше продемонстрував би опрацьовану критичну літературу і джерела. Певною мірою цей недолік компенсується списком книг, що “вийшли з друку в 1995–2001 рр.” (С. 204–206). Цей перелік фіксує запорізькі видання історичних, культурологічних досліджень, яких може і не бути у бібліотеках України.

Зупинимось на важливих моментах дослідження зазначеного фольклорного жанру, висвітлених в основній частині монографії. Типовою рисою історичної пісенності є чоловіче виконання. На це свого часу вказав М. Максимович у передмові до “Малороссийских песен” (Москва, 1827). Протягом тривалого періоду (особливо це актуально для XVIII ст.) на території Запорозьких Вольностей існувала лише чоловіча фольклорна творчість (у жанрах: думи, історичні пісні, легенди, перекази, оповідання) (С. 7).

Інша специфічна риса фольклору Запорозжя у тому, що його історія “...сприяла творенню значної кількості запорозьких пісень та запозиченню з інших місцевостей лише незначної частки

пісенного репертуару, тоді як запорозькі пісні виконувалися скрізь та склали основу пісенного епосу України”. Ситуація змінилась після зруйнування Січі, коли “на Нижній Наддніпрянщині в результаті бурхливої колонізації поширилися пісні з інших місцевостей, а власне піснетворення стало менш активним і суттєво трансформувалося” (С. 13).

Характерною рисою поезики історичних пісень XVI–XVIII ст. є відсутність у текстах концепту “дому”, постійного в історичних та ліричних піснях інших регіонів. “В аналізованих творах є рух від дому на Січ або згадки про руйнування дому та родини” (С. 19). Враховуючи місце фіксації пісні, її частоту, внутрішню топіку, зв’язок із конкретними подіями та іменами, автор пропонує виділити вісім груп запорозьких історичних пісень. Серед них пісні-узагальнення про життя та смерть козаків, пісні-узагальнення історії запорозького козацтва, пісні про події, запозичені пісні та інші (С. 26–27).

Про те, що автор добре володіє матеріалом, свідчать, зокрема, цікаві гіпотези, які він пропонує і обґрунтовує. Одна з них стосується творення історичної пісні. Для цього потрібна яскрава подія, талановиті свідки або учасники, володіння фольклорною традицією, інтерес сучасників, актуальність (або інформативність) твору для нащадків (С. 31–32). Основна тема історичних пісень – як і чому людина йде на Запорожжя (С. 36); у полі зору дія, подія, особа (С. 41).

Знання варіантів пісні дозволяє Ірині Павленко простежити генезу пісні на кожному етапі її функціонування, аж до занепаду, збереження чи трансформації (С. 42–43; 100–103).

Цікавою рисою аналізованого жанру є злиття героя/слухача/виконавця, яке найчастіше фіксується при незначній хронологічній віддаленості від описаної у пісні події (С. 47). Тільки згодом у побутуванні історичної пісні з’являється заміна “ми” на “козаки” або “славні запорожці”, “наше славне Запорожжя” та ін., оскільки виконавець вже не є учасником події або її свідком, – “...з’являється текстуальна відстань, дистанціювання виконавця від героя, яке виявляється не лише у лексичній заміні, але й у ставленні до героїв, історичних подій та їх результатів” (С. 49–50).

Після зруйнування Січі в 1775 р. “Запорожжя перестало виконувати функції головного осередку національного духу”; завершується період, який Ф. Колесса назвав “золотим віком у розвої української народної поезії” (С. 88). Це час запозичення пісенності з інших регіонів, творення нових пісень під впливом швидких історичних змін у регіоні.

Постійними і доречними у дослідженні є історичні паралелі, які поряд із головним матеріалом дали підстави авторці заявити, що “...козацтво Запорожжя було не лише історичним та соціокультурним явищем, але й явищем політико-географічним, що могло створитися лише в порубіжних умовах слов’янсько-турецького та православно-мусульманського світів на величезних незаселених [...] степових просторах, що перетиналися численними ріками та річками” (С. 105).

Історична пісенність ХХ ст. відбиває важливі події, що відбувались у цьому регіоні та засвідчує спроби переробки й пристосування історичних пісень Запорожжя для відтворення нових подій та ін. (С. 159–160). Тут не зайвою була б карта із зазначеними регіонами, де велись польові записи, а також самі тексти, що ще не були опубліковані. Зрозуміло, що обсяг книги, інтереси видавців, а, можливо, й інші чинники не дали змоги цього зробити. Сподіваємося, що згадані зауваження та пропозиції будуть певною мірою враховані автором у наступному виданні. В цілому зазначені зауваження не применшують наукового значення дослідження, яке стало вагомим внеском у сучасну українську фольклористику.

м. Київ